

NÆM 2003:111

Beretning for udgravning ved Ladby Kirketomt

Næstved Museum j.nr.: NÆM 2003:111
KUAS jour.nr.: FOR 2003-2118-0002
Fred.nr.: 3825-14

Stednavn: Ladby Kirketomt
Stednr.: 04.05.07
Sb.-nr.: 26
4-cm kort: 1512 IV SV
Sogn: Herlufsholm
Herred: Øster Flakkebjerg
Amt: Storstrøms (tidl. Sorø)

INDHOLD

Udgravningens forhistorie	3
Udgravningens forløb og metode	3
Målesystem og fikspunkt	5
Originalmateriale	6
Topografi	6
Ladby kirketomts historie	7
Felt A	11
Felt B	14
Felt C	16
Fundmaterialet	18
Sammenfatning	19
Lister	
Fotoliste	21
Lagliste	22
Fundliste	23
Tegningsliste	26
Kort og kopier af originaltegninger (nedsat 50%)	
Bilag 1	
Afskrift af N. L. Høyens notesbog XII, s.43, 1825	
Bilag 2	
Afskrift af H. Petersens notesbog, 1890, s.107	
Bilag 3	
Afskrift af C. H. Smidts rapport om stenkummen fra Ladby	
Bilag 4	
Afskrift af Chr. A. Jensens beskrivelse, 1917	
Bilag 5	
Brev fra T. E. Christiansen af 2.6.1982. Vedrørende Ladby.	
Bilag 6	
Rekognosceringsrapport	

Udgravningens forhistorie

Ladby Kirketomt (fig.1) er blevet udvalgt som ét af 80 fredede monumenter i Danmark, der vil blive restaureret af Nationalmuseet. På baggrund af den forestående restaurering blev der udtrykt ønske fra både Nationalmuseet og Næstved Museum om, at der kunne foretages en forudgående arkæologisk undersøgelse af tomten. Kulturarvsstyrelsen gav tilladelse til denne undersøgelse i foråret 2003 (jf. tilladelse 2003-2118-0002).

Udgravningen blev gennemført i august 2003 i samarbejde mellem Kulturarvsstyrelsen, Nationalmuseet, Næstved Museum og Københavns Universitet, idet udgravningen både fungerede som projekt på overbygningsniveau for daglig leder, stud.mag. Søren Skriver Tillisch (Institut for Arkæologi og Etnologi) samt uddannelsesgravning for to studerende på grundniveau, nemlig stud.mag. Anders Brendstrup og Rune Iversen (Historisk Institut). Ansvarlig leder var museumsinspektør Thomas Roland, Næstved Museum.

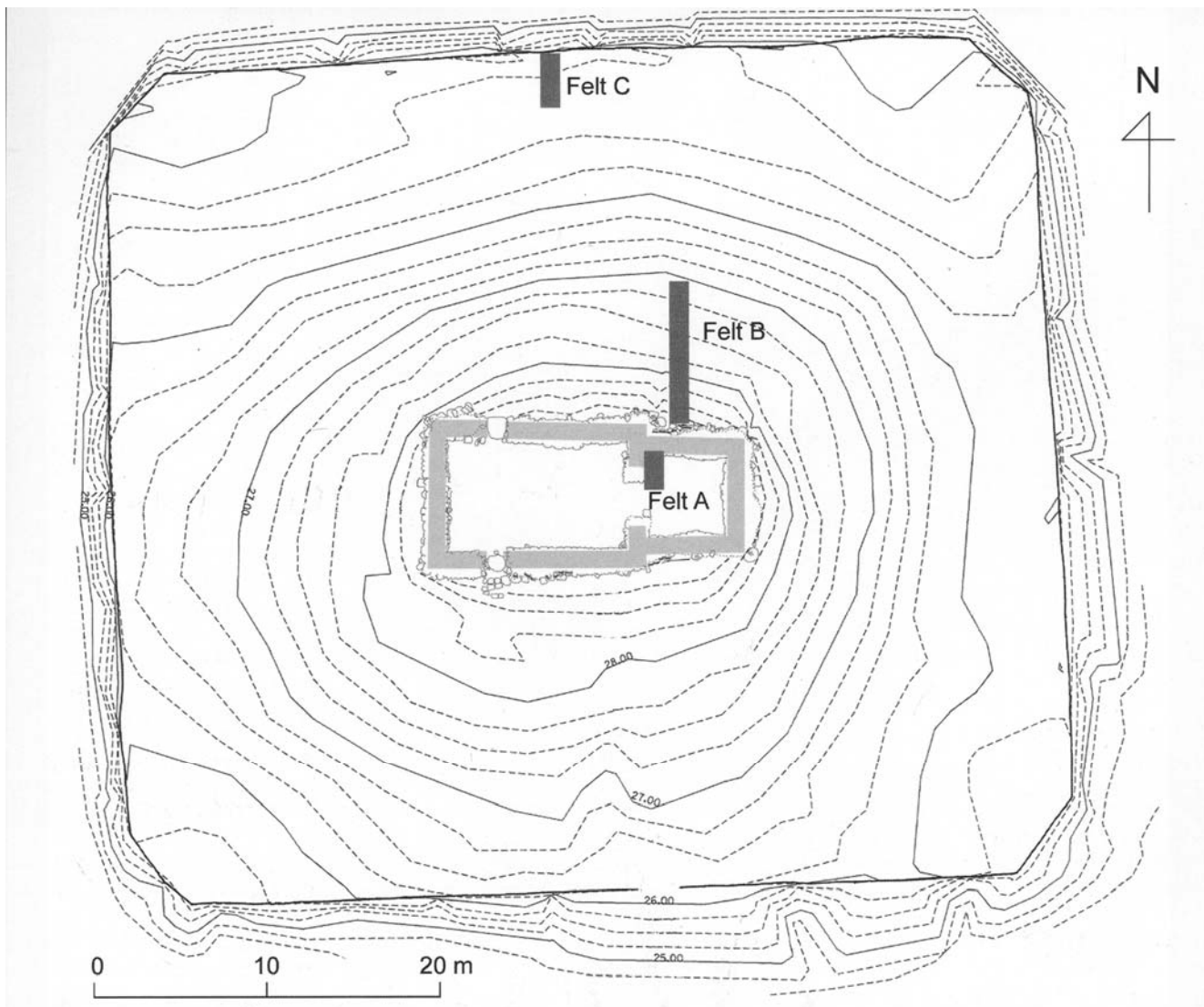
Selve restaureringen påbegyndtes ultimo august 2003 og forventes afsluttet i 2004. Denne ledes af museumsinspektør Keld Borch Vesth, Nationalmuseet, og arkitekt Charlotte Haas, Nationalmuseet, og udføres af murermester Freddy Petersen, Næstved.

Udgravningens forløb og metode

Udgravningen blev i hovedsagen foretaget den 4.8.-29.8.2003 med enkelte efterbehandlingsdage i perioden frem til den 1.10.2003. Fra den 25.8 arbejdedes der parallelt med den påbegyndte restaurering af korets sydмур.

Indledningsvis afrensedes kirketomten for vækster samt jord for at skabe et overblik. Den nordlige triumfvæg samt den tilstødende del af korets nordmur tegnedes i 1:20 (fig. 4, nedsat til 1:50). Grunden til, at disse murforløb blev udført i 1:20 var, at de to felter A og B havde til formål at undersøge netop murene og deres eventuelle faser. Kirkens grundplan tegnedes i 1:50 (jf. fig. 2, gengivet 1:125).

I alt tre felter blev udlagt (fig.1). Felt A i korets nordvestlige hjørne. Felt B mod nord fra den nordlige korvæg og ni meter mod nord. Felt C tre meter mod syd fra kirkegårdsdiget. Felt B blev forskudt mod øst i forhold til den oprindelige plan på grund af skridfare fra muren. Felt C flyttedes af praktiske årsager mod vest.

Fig. 1 Ladby Kirkeomt og kirkegård (1:400), opmåling ved landinspektørfirmaet Toft & Malmskov med tilføjelser

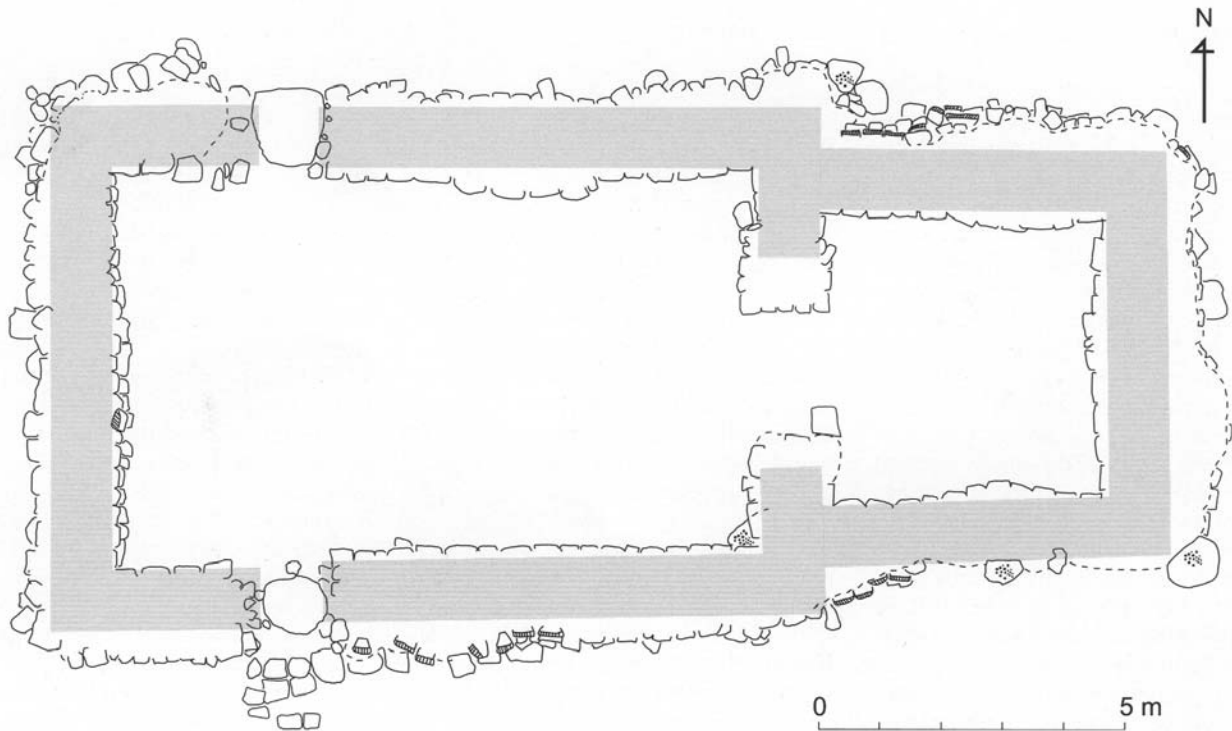
Fra begyndelsen opereredes med højeste grad af fundopsamling og al jord soldedes. Da det imidlertid blev klart, at langt størstedelen af lagene bestod af opfyldnings- og nedbrydningslag opgaves soldningen i felt B, og indskrænkedes i felt A.

Under udgravningen blev der taget fotos af hele forløbet. Af ukendte årsager er disse film ikke blevet til noget billedmateriale. Under arbejdet fungerede fotografiapparaterne tilsyneladende som de skulle. Der blev taget enkelte digitalfotos (se fotoliste).

Den 6. oktober blev der i forbindelse forlængelse af undersøgelsen ved Lehne Christensen foretaget en grundigere rekognoscering af markerne øst for kirkeomtten, der på

dette tidspunkt henlå nyharvede. Undersøgelsen bragte dog hverken rester af forhistorisk eller middelalderlige aktiviteter (jf. bilag 6).

Til nærværende rapport er bilagt tidligere skrivelser vedrørende Ladby i afskrift eller kopi som de foreligger i Nationalmuseets Antikvarisk-Topografiske Arkiv (Bilag 1-5).

Fig. 2 Grundplan af Ladby Kirketomt, målt forud for restaureringen 2003. Middelalderkirkens antagede murforløb markeret med gråt.

Målesystem og fikspunkt

Omkring kirkeruinen blev oprettet et lokalt målesystem. Et retvinklet koordinatsystem blev hér udlagt med kompas og orienteret stik efter verdenshjørnerne, således at X-aksen var stigende mod øst og Y-aksen stigende mod nord.

Som udgangspunkt valgtes et punkt cirka midt i kirkeskibet kaldet X100/Y200.

Punktet blev valgt ud fra det hensyn, at der skulle kunne lægges præcise N-S og Ø-V-akser samt, at punktet ikke skulle forstyrres under udgravningen eller af besøgende på kirketomten. Punktet blev senere indmålt af landmåler (Toft & Malmskov) til landskoordinat x124151.412/y92898.064.

Felterne A, B og C blev alle udmålt efter dette system.

Ved landmålerens besøg på stedet blev endvidere kirkens omrids indmålt og der blev taget koter på højen, hvorved kirken, højen og kirkegårdsdiget for første gang kunne gengives samlet (jf. fig. 1).

Som lokalt fikspunkt benyttedes toppen af en trædesten af granit i skibets sydlige indgang. Dette punkt havde kote 29.25 dansk normalnul. Som udgangspunkt for nivellering er der for hver plan benyttet individuel aflæsningshøjde (indført på originalplanerne). De enkelte nivellemerter er ikke omregnet på originalplanerne.

Originalmateriale

Der findes for gravningen 13 folieark med plan- og profilttegninger i 1:20 og 1:50 (Plan 1-13, jf. tegningsliste) og en gravebog. Hertil kommer 1 højdekurveplan i 1:200 (v. Landinspektørfirmaet Toft & Malmskov (Næstved), j.nr. 30927; tegn. 30927pl_kr) og 1 detail af denne i 1:50 (tegn. 30927PL-OP1). Der foreligger kun digitalfoto (jf. fotoliste), der opbevares på CD-rom blandt originalmaterialet.

Topografi

Ladby ligger ved en indsnævring af Susåen umiddelbart ovenfor, hvor åen drejer sydpå godt tre kilometer nord for Næstved. Det åbne landskab udgøres af større og mindre sandede morænebakker og højninger, herunder den markante knold, hvorpå kirken er bygget. Den i dag træbevoksede højning ca. ½ km syd for Susåen, ses viden om.

Den traditionelle forklaring på navnet Ladby er, at der er tale om en sammensætning af olddansk *lath-*, der betyder ladeplads (af norrønt *hlad-*, noget opstallet) og *-by*.

Denne forklaring er dog næppe trolig når man tager i betragtning at der er store terrænspring ved Maglemølle ved Næstved cirka tre kilometer fra Ladby. Susåens bred ved Ladby ligger cirka 3 m over havets overflade. Derfor kan en egentlig ladeplads med adgang til havet først komme på tale efter etableringen af sluseanlæggene ved Næstved og Herlufsholm i begyndelsen af 1800-årene.

Forklaringen på navnet skal derfor formentlig søges andetsteds. I Næstved-kalendariet nævnes Ladby således med så forskellige stavemåder som *Lathbü*, *Laadhby* og *Ladby*. Hvilken af disse stavemåder, der er tættest på den oprindelige, og hvad den oprindelige betydning har været, ved vi ikke i dag.

Der er aldrig foretaget større udgravninger ved Ladby, men et gravfund fra 1825 af en rig grav fra yngre romersk jernalder med to fibler af guld med indfattede sten, jernringe og glasperler (NM sb. 26), samt et løsfund af et romersk drikkebæger af glas gjort ved markvandring (NÆM 2002:103) viser stedlig aktivitet længe før vi første gang hører om Ladby i Skovklosters grundlæggelsesbrev af 1135. Fiblerne fra graven minder meget om fiblerne fra Årslevgraven på Fyn, der dateres til sidste halvdel af det 4. århundrede e.Kr. Bemærkelsesværdigt er det også, at begge fundene er gjort 3-400 meter nordøst for kirken ved den samme grusgrav. Dette kunne antyde beliggenheden af en egentlig gravplads i dette område.

Ladby er en typisk fortelandsby. På forten har man i moderne tid i terrænet villet indlæse et voldsted, men de fåtallige iagttagelser, som er udført i forbindelse med kloakering og dræning i området, har været resultatløse. Der er formentlig tale om naturlige terrænforhold, der på overfladen kan ligne et menneskeskabt fæstningsværk (se bilag 5, brev fra Tage E.Christiansen, 2. 6. 1982).

En nyere udgravning i den østlige udkant af landsbyen nær kirketomten (NÆM 2001:107) frembragte enkelte stolpehuller samt fragmenter af en grøft og bunden af en grube, men desværre ikke daterbart materiale. Det overliggende kulturlag antyder, at der er tale om forhistoriske eller middelalderlige fund.

Ladby Kirketomts historie

Ladby var en del af det gods som Bodilsenfamilien overgav til Næstved Sct. Peders kloster ved grundlæggelsen den 29. november 1135. Imidlertid kendes selve kirken først fra Gyde Skjelmsdatters testamente af den 4. marts 1292, hvori hun skænker kirken 1 mark.

At kirken har stået der tidligere sandsynliggøres af, at der iflg. Næstvedkalendariet dels findes en præst i Ladby ved navn Petrus (Peder) i 1200-tallet, samt at et kapel gives til kirken af en af de to Roskildebisper Peder Sunesøn eller Peder Jakobssøn, altså mellem 1191-1225.

I gavebrevet giver biskoppen et kapel (“capellam”) i Ladby til Skovkloster “in perpetua donatione” (“til evig arv og eje”) mod, at der hver dag afholder en messe for jomfru Maria, hvorunder der samles penge ind til Roskildebispen.

Det vides ikke hvem kirken har været viet til, men et bud kunne være Sct. Andreas, idet der var et gilde til denne helgen i Ladby.

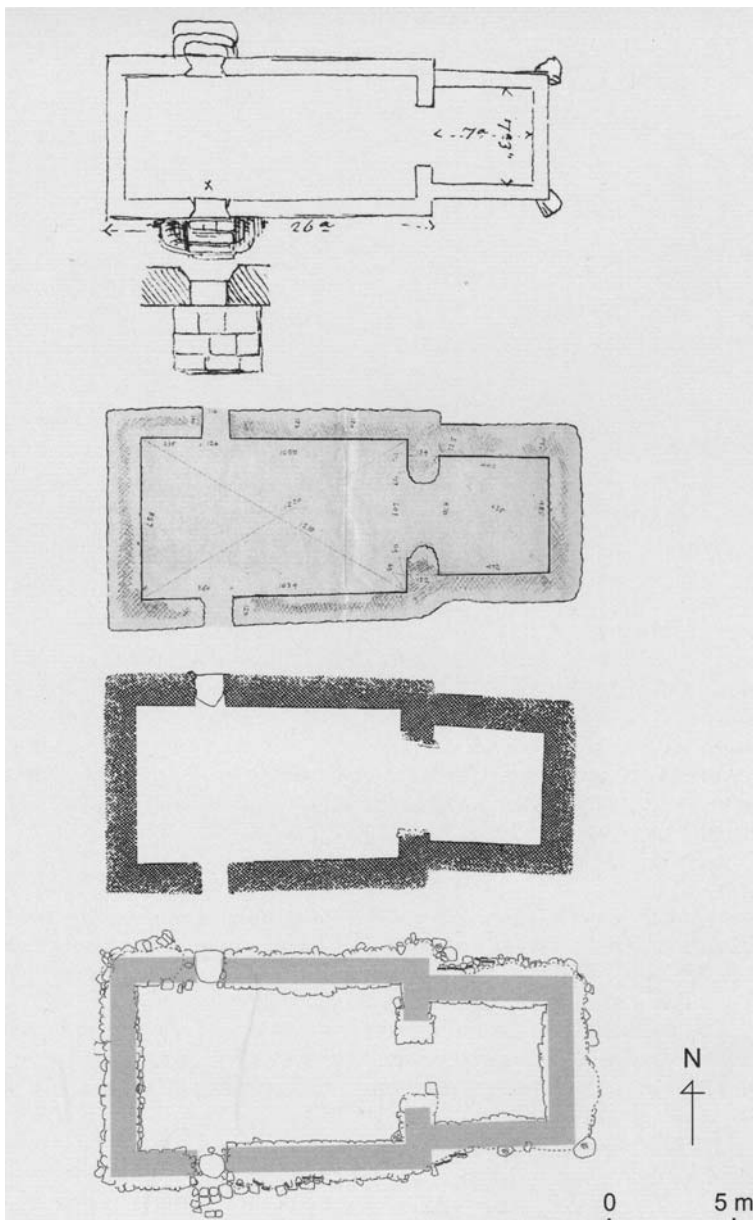
Ladby Kirke blev ligesom nabokirken i Vridsløse nedlagt ved kongeligt brev af 8. juli 1560 og lagt ind under Herlufsholm Sogn, som fra da af benyttede Skovklosters gamle klosterkirke som sognekirke. En medvirkende årsag til sammenlægningen var, at de to middelalderlige landsbykirker var for små. Vridsløse omfattede kun en halv td. hartkorn, Ladby slet ingen. Kongebrevet opbevares på Herlufsholm Godsarkiv.

I både Ladby og Vridsløse fortsatte anvendelsen af kirkegårdene efter kirkernes nedlæggelse. Det var nemlig gratis for de lokale at blive begravet på de gamle kirkegårde, medens Herlufsholm krævede begravelsespenge for gravsteder på kirkegården ved Herlufsholm Kirke. Kirkegården i Ladby anvendtes jævnligt frem til 1861, og den sidste begravelse på dispensation blev gennemført i 1905.

Fra Herlufsholms godsregnskaber kender vi en del til Ladby Kirkes historie efter 1560. I 1650 blev således 2.500 tagsten fjernet fra kirken for at blive anvendt til reparationer på Herlufsholm. Antallet af fjernede tagsten bør efter kirkens størrelse at dømme svare til samtlige sten på taget, hvilket kunne tyde på, at kirkens tag har været nogenlunde intakt i de forløbne 90 år som resultat af et vist vedligehold.

Efter fjernelsen af tagstenene er kirkebygningen og kirkegården gået i forfald. I et brev fra 1691 fortæller sognepræsten ved Herlufsholm, at Ladby og Vridsløse kirkegårde mere “ligner galgebanken end kirkegården, og man på disse steder både ikke uden frygt kan gøre og høre prædiken, så og det er hans livs fortærelse og sygdoms årsag, som der skal prædike”. Han foreslår derfor, at der anlægges en separat kirkegård til sognebørnene fra de to gamle sogne ved Herlufsholm, igen et tegn på, at man havde problemer med at få folk til at drage helt til Herlufsholm for at stede deres døde til hvile. Dette forslag blev dog ikke til noget, og beboerne i de to landsbyer fortsatte med at benytte de forfaldne kirkegårde i endnu halvandet århundrede.

Fig. 3 Grundplaner af Ladby Kirketomt (1:300). Øverst N.L. Høyens skitse fra 1825 (m. plantegning af det søndre indgangsparti; derunder C.A. Jensens skitseopmåling (1917) og rentegning af samme, gengivet med tilføjelser i Danmarks Kirker ved C. G. Schultz (1939). Nederst opmåling af ruinen ved T. Roland (2003).

Dette tog man tilsyneladende konsekvensen af i 1701. Her blev kirkens mure delvis nedbrudt for at blive genbrugt til et kapel bygget på de gamle mure. Der var tale om 5.000 hele og 1.500 halve sten. I 1737 var dette kapel åbenbart i ruiner, for det blev forsøgt restaureret af bønderne vest for åen, men det næste vi hører er, at “det endnu stående stykke mur” i 1762 fjernes og anvendes til reparationer på Herlufsholm. Kampestenene anvendtes til trappetrin ved forpagterboligen og på et stykke mur fra Munkelængen (klosterbygningens østfløj) til Nyhave .

Der findes en historie om kirkens ødelæggelse, optegnet af lokalhistorikeren Franziska Carlsen (1817-1876). Her tilskrives ødelæggelsen “en Herre, som boede paa Antvorskov”. Denne mand rantes nogle år senere af en frygtelig straf idet han blev ædt op af blå lus. En lignende historie findes om Vridsløse Kirkes nedbrydning, men her henføres gerningsmanden dog til Herlufsholm.

Ruinen besigtigedes af kunsthistorikeren N. L. Høyen i 1825 (se bilag 1), og her opmålte kirkeruinen. Det er fra hans plan tydeligt at indgangsdørene samt korpartiet var noget bedre bevaret på denne tid (fig. 3) end i dag. Under herredsberejsningerne i 1890 besøgte Henry Petersen kirken, men ofrer kun ganske få linier på ruinen (se bilag 2), deriblandt dog den vigtige oplysning at kirkegården blev udvidet med en ½ td. land i 1831.

Ruinen blev atter opmålt 1916-17 af K.V. Barfoed og C.A. Jensen (fig. 3), og blev fredlyst 1921, og gennem samtaler med lokalbefolkningen i Ladby, er der fremkommet oplysninger om en reovering af kirkegårdsdiget i 1920erne og 1930erne. Fra Ladby Teglværk modtog Nationalmuseet i 1911 indleveret en påbegyndt stenkumme (jf. bilag 3), formentlig en stor vievandskumme. Den menes sædvanligvis at have været tænkt til kirken, men nåede aldrig så langt, idet en stenflis sprang af den under arbejdet, og derfor kasseredes den.

Fra samtaler med lokale beboere er det klart, at højen har været brugt som legeplads, ligesom ungdommen har brugt anlægget efter eksamen og konfirmationer¹. Disse aktiviteter har sat deres præg på ruinen, og bidraget til den fortsatte sammenskridning, som det kan ses af billeder fra o. 1930 og fremefter. Som et kuriosum kan det nævnes at under afrensningen fandtes ammunition fra softball-pistoler.

---

¹Personlig meddelelse, Rigmor Jensen, Næstved (tidl. Ladby), august 2003.

UDGRAVNINGEN

Felt A (Koret)

Felt A var placeret i korets nordvestlige hjørne langs triumfvæggen og op til korets nordvæg. Snittet gik 1 m mod øst fra triumfvæggen og derefter indtil nordvæggen. Formålet med at grave her var dels om muligt at afdække og beskrive fundamentet samt eventuelle gulvlag endnu *in situ*, med henblik på konstruktion og faseinddeling.

Koordinater: S: 105/200-106/200 - N: 105/201,90-106/201,90

Udgravning

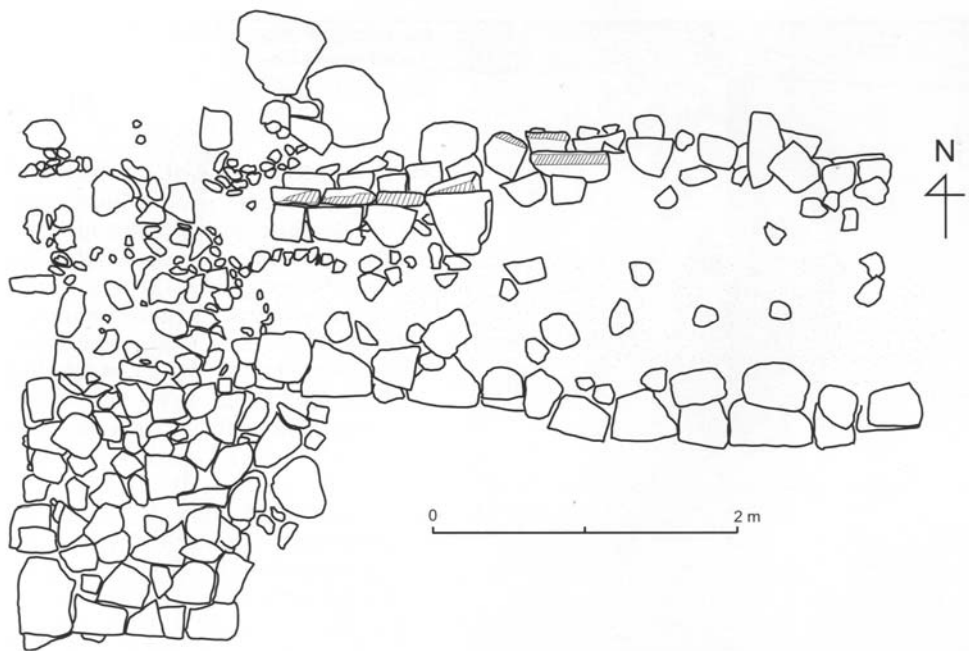
I overfladen og ved afgravningen af overjorden (AA) fremkom flere kvader- og fyldsten nedskredet fra triumfvæggen, enkelte små mørtel- og teglstumper, samt et 1800-1900-tals potteskår.

AB var mørk muldjord med generelt samme karakteristika som AA. Der blev dog fundet små stumper trækul. Stenene, der øjensynlig var nedskredet fra muren, blev efter registrering og indmåling taget op. Dette skete efter aftale med Charlotte Haas.

AC var gullig og sandet lige som AD. Karakteren var umiddelbart meget som BB's. AE var et mørkt jordlag, der delvis ligger henover AC/AD isprængt talrige mørtelstumper. I AD fandtes flere fragmenter af grønglaserede gulvtegl samt enkelte fragmenter af vinduesglas.

AG har karakter af undergrund, og der var to nedgravninger, AH og AI, der sad i kanten af udgravningsfeltet, og derfor ikke kunne undersøges nærmere. Det er dog rimeligt at antage, at der er tale om nedgravninger til grave.

Som udgravningen skred frem blev det stadig mere klart, at den nordlige triumfvæg var fuld af omsatte sten, og efter samråd med Kjeld Borch Vesth og Charlotte Haas, blev det besluttet at fjerne nogle af disse sten for at undersøge triumfvæggens oprindelige udseende. Under dette arbejde konstateredes det, at mørtelkernen i triumfvæggene ikke gik så langt ud som stenene var lagt, hvilket tyder på et rekonstruktions-/genopbygningsforsøg, formentlig inden for de sidste 100 år. Den oprindelige mørtelkerne kunne efterspores cirka 1,10/1,20 meter ud fra korets nordvæg (se plan 1). Selvom der ikke foretoges udgravning konstateredes noget lignende ved den sydlige triumfvæg under

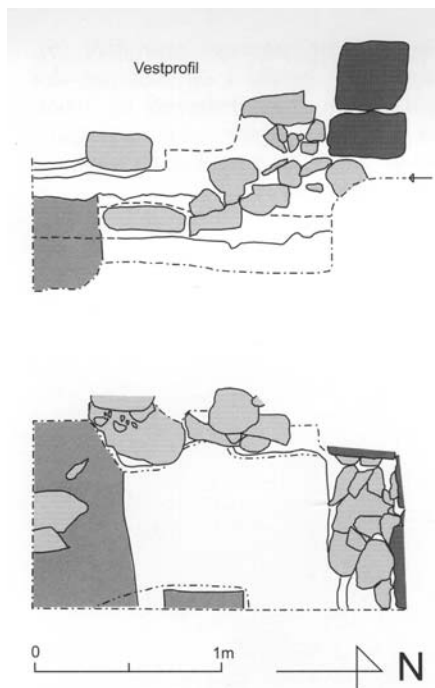
Fig. 4 Detailopmåling af korets nordvestre hjørne med nordre triumfvæg forud for restaureringen (gengivet 1:50)

restaureringsarbejdet. Triumfvægge af dette omfang, og en dermed følgende større korbueåbning, ville også passe bedre med de omkringliggende kirkers, som f.eks. Rislev.

Under det oprindelige murværk konstateredes det originale fundament, der ragede cirka ti centimeter ud fra muren. Fundamentet bestod af tætpakkede marksten og skærver af forholdsvis beskeden størrelse (se plan 10-11). Fundamentet (AG) var ved snittet (dvs. ved murens kant) kun gravet godt 40 cm ned i undergrunden. I betragtning af, at kirken er bygget på en knold af løs, sandede undergrund, forekommer denne fundering forbavsende let.

Fortolkning

Generelt var der i Felt A tale om en serie nedbrydningslag, indeholdende nedskredne sten fra murene, en smule trækul, en del mørtelstumper, fragmenter af middelalderligt vinduesglas enkelte knogler, to mønter fra omkring 1800, og glaserede gultegl med ornamentik fra 1300-tallet. Efter alt at dømme er der altså tale om nedbrydningslag fra 17-1800-tallet. Det blev også konstateret, at nogle af stenene i

Fig. 5 Felt A, plan og vestprofil (gengivet 1:40). Mørk grå: bygningssten i oprindeligt leje; lys grå fundamentssten og omsatte sten; mellemgrå: nedgravninger (formentlig grave).

triumfvæggen stod på den bare jord uden fundament, dvs. er blevet omplaceret. Denne omplacering er efter al sandsynlighed sket efter fredlysningen i 1921. Ellers er det ikke nemt at forstå hvorfor triumfvæggene i dag fremtræder bredere end på N. L. Høyens skitse fra 1825 og nyopmålingen i 1916-17.

Det nuværende udseende må altså ses som et velment forsøg på oplægning af stenene, og kan ikke forbindes til hverken den oprindelige kirkebygning eller det kapel, der byggedes i begyndelsen af 1700-tallet.

De mange hele og fragmenterede gulvfliser, hvoraf i hvert fald de to (Y14-Y15) med bevaret ornamentik iflg. museumsinspektør Birgit Als Hansen (Nationalmuseet) kan dateres til 1300-tallet, indikerer at der i denne periode har været udført en renovering af den oprindelig romanske kirke i gotisk stil.

Felt B (Kirkegården)

Felt B var placeret nord for koret. I første omgang blev et snit på 7x1 meter foretaget, dette blev senere forlænget med to meter mod nord. Beslutningen om at udvide snittet to meter mod nord blev truffet for at undersøge, om der var foretaget terrassering af højen i dette område. I dag går der en trampet sti rundt om kirken, hvorefter der er et terrænfald netop på dette sted. Formålet med snittet var, at konstatere om den karakteristiske høj kirken er placeret på var naturlig eller menneskeskabt, samt om muligt at undersøge fundamentet af kirken. Dette sidste viste sig dog umuligt, da snittet ikke kunne lægges helt oppe ved nordmuren, pga. nedskridningsfare.

Koordinater: V:106,25/204-106,25/213. Ø: 107,25/204-107,25-213.

Felt B - udgravning

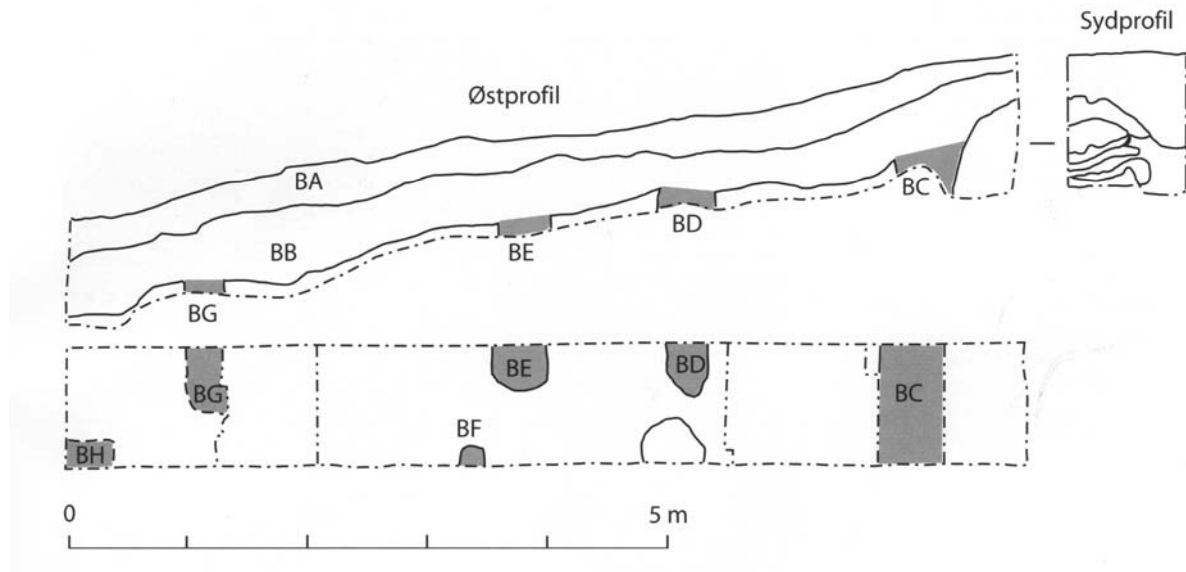
I første omgang fjernedes vækstlaget (BA). Her blev gjort spredte fund af knogle- og teglstumper samt moderne genstande. I den sydlige del af snittet lå umiddelbart under overfladen en rådnende træstub, der havde skabt en del forstyrrelse i området. Stubben blev fjernet, og herefter blev snittet nivelleret ind.

Umiddelbart under BA fandtes i hele snittets længde et gulligt, sandet lag isprængt ler (BB). BB bar præg af omrodning. Der fandtes en del knogler, helt overvejende menneskeknogler, stumper af munkesten, mørtelstumper samt enkelte jernsøm. Opgravninger og rodnet fra de omkringstående træer havde omrodet gravene, så det var meget svært at skelne nedgravninger i den uforstyrrede eller omrodede jord.

Sydprofilen (fig. 6), der blev gravet noget dybere end resten af snittet viser ingen tegn på menneskelig indgriben. I snittet ses øverst den omrodede kirkegårdsjord (BB), og nedenunder denne undergrunden (BI). Denne bestod af forskellige grus- og sandlag, formentlig afsat af smeltevand i slutningen af istiden. Der er altså højst sandsynligt tale om en fuldt ud naturlig morænehøj.

Udgravningen i felt B blev stoppet da undergrunden blev nået, ca. 70 cm under nuværende overfladeniveau. I dette niveau fremkom endelig de svage konturer af seks grave (BC-BH) (fig. 6).

Ved tilkastningen af felt B genbegravedes langt hovedparten af de opgravne knogler i den sydlige del af feltet.

Fig. 6 Felt B, plan samt øst- og sydprofil. BC-BH angiver grave; BA-BB omrodet kirkegårdsjord.

Fortolkning:

Det fremstår på baggrund af udgravningen klart, at der er tale om en naturlig høj. Det har heller ikke været muligt at konstatere en terrassering eller andre aktiviteter på højen før kirken. Den stærke omrodning vanskeliggjorde dog i høj grad iagttagelsesforholdene.

Felt C (Kirkegårdsdiget)

Felt C blev placeret umiddelbart vest for N-S-aksen af praktiske årsager. Feltet omfattede cirka tre meter mod syd fra den nordlige del af kirkegårdsdiget. Hovedformålet med feltet var at eftersøge en eventuel kirkegårdsgrøft fra middelalderen.

Koordinater: V: 99/222-99/224. Ø: 100/222-100/224.

Felt C

I felt C fandtes lige under overjorden (CA) et lag (CB) af oprodet kirkegårdsjord af gullig, sandet karakter, meget lig jorden i felt B. CB var 5-10 centimeter tykt, og lige under det igen fremkom et lag fyldt med sten og mørtelstumper (CC).

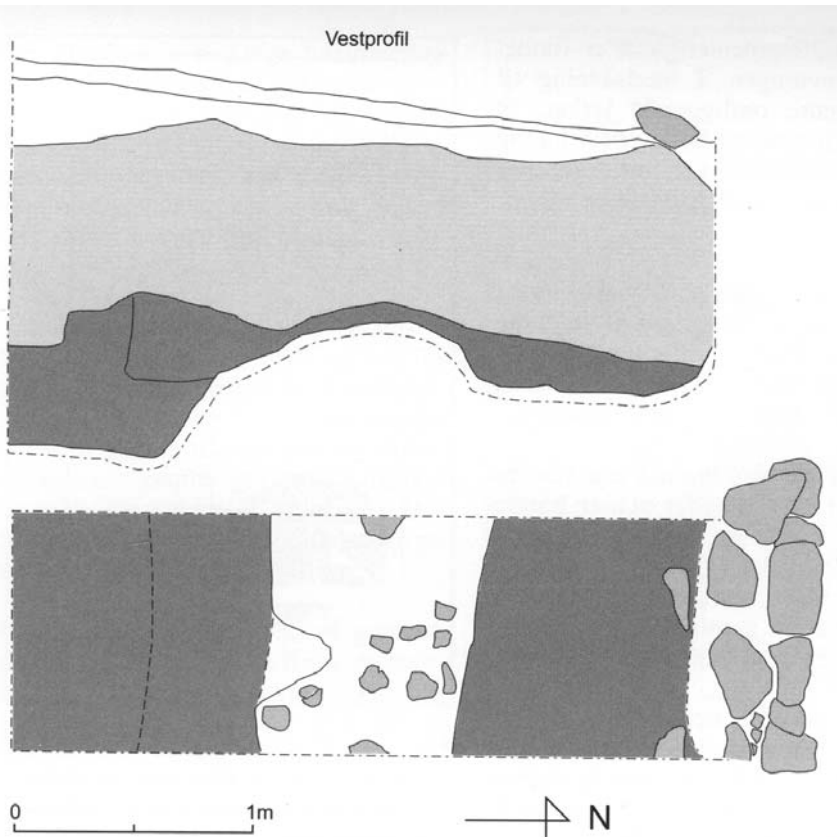
I CC blev der udover sten og mørtelstumper fundet en formsten, en enkelt hårdtbrændt tegl fra 16-1700-tallet, samt fragmenter af gulvtegl og et enkelt glaseret murtegl. Mange af teglstenene havde mørtelrester på alle sider, og må derfor have indgået som murkerne i et byggeri.

Under CC var der en nedgravning, stadig sten- og mørtelfyldt men med finere, mere sandet jord (CD). Dette lag ligger henover et bælte af tætpakkede stenbrokker (CF). Disse to strukturer løber nogenlunde parallelt. Nedgravningen og stenbrokkerne løber nogenlunde parallelt med det nuværende kirkegårdsdige (CG).

Fortolkning:

En plausibel forklaring på lagfølgen er at CD og CF angiver det oprindelige kirkegårdsdige med tilhørende grønne. På et tidspunkt er diget blevet revet ned og flyttet cirka en meter frem, mens den nederste del af højen synes at være blevet planeret ud til dette. Denne omsætning af kirkegårdsdiget, som betegner en udvidelse af kirkegården, kan henføres til 1700 eller 1800-tallet. Man kunne forestille sig at omsætningen er sket efter nedbrydningen i 1762, men det er værd at bemærke at udskiftningskortene fra 1792/1805 viser kirkegården med en mere rundet plan. Iflg. Henry Petersens notesbog blev kirkegården udvidet med en ½ tønde land i 1831, og dette passer udmærket med kort fra 1830/31, der viser en mere firkantet kirkegårdsplan. Dette kan også forklare hvorfor Franziska Clausens meddelelse i begyndelsen af 1800-tallet kan se endnu stående murværk på stedet, der ellers i flg. de tilgængelige kilder blev ryddet i 1738 og 1762. Det må fortolkes på den måde, at der i 1831 var nok af sten at

Fig. 7 Felt C, plan og vestprofil. Mørk grå: opfyld i og omkring den oprindelige kirkegårdsgrøft og -vold; lys grå: opfyld påført ved planeringsarbejdet 1831. Mod nord det nuværende kirkegårdsdige.

tage af på og omkring kirketomten til at udgøre en væsentlig del af det omsatte kirkegårdsdige.

Det forekommer med andre ord sandsynligt, at der er foretaget et indgreb i 1831, hvor kirkegården lavereliggende dele er blevet planeret og området udvidet. Sikkert er det i hvert fald at mange sten fra kirken i dag sidder i kirkegårdsdiget.

Lag CC er derfor resultatet af denne planering af den nederste del af kirkehøjen i forbindelse med denne omsætning af diget. Her har man anvendt affald fra den nedbrudte kirke som fyld. CB er nedskredet område jord, som det ses længere oppe ad højen i B.

Fundet af en højmiddelalderlig formsten samt fragmenter af gulv- og murtegl i disse nedbrydnings- og opfyldslag underbygger teorien om, at der har været foretaget en renovering af kirken i 1300-årene.

Fundmateriale

Fundmaterialet fra de tre udgravningsfelter er begrænset, og stammer stort set udelukkende fra stærkt omrodede lag. De altovervejende fund var knogler og teglstumper, der kun blev hjemtaget i begrænset udvalg. Som nævnt blev de fleste knogler siden genbegravet i felt B's sydlige del. Kun enkelte komplette kranier blev optaget.

Der blev fundet en del stumper af munke- og nonnesten. De få munkesten med bevarede endeflader svingede mellem 13 x 9 x - cm og 14 x 9 x - cm. Der blev desuden fundet en enkelt brok af et tegl fra nyere tid, formentlig brugt i kapellet, der blev bygget i 1701.

Størst interesse har umiddelbart de fund af gulvtegl, murtegl samt formsten, der indikerer en gotisk modernisering af den romanske kirkebygning - formentlig i midten af 1300-årene. To fliser med gullighvid glasur og bevaret ornamentik kan henføres til denne tid. Y14 kendes i et eksemplar fra Næstved Gråbrødrekløster, mens Y15 er en hidtil uset type, men rimeligvis fra det samme kompleks (venligst meddelt af museumsinspektør Birgit Als Hansen, Nationalmuseet). Der er en del af andre flisefragmenter, nogle med bevaret grønlig glasur.

Et antal bearbejdede sten af kildekalk tyder på, at arkitektoniske detaljer i den oprindelige kirkebygning har været i netop kalksten.

Der er i felterne A og B desuden fundet fragmenter af vinduesglas, der tyder på at kirken oprindeligt har haft glasvinduer. Desuden er der fundet en del søm, der må formodes at hidrører fra de gravlagtes kister.

Sammenfatning

Sondagegravningerne ved Ladby Kirkeomt udført forud for restaureringen af ruinen bragte en række informationer vedrørende bygningens konstruktion og historie:

- det er blevet konstateret at Ladby Kirke blev bygget på en naturlig morænehøj.
- der er nu større klarhed om Ladby Kirkes historie.
- der er blevet konstateret en gotisk modernisering i første halvdel af 1300-tallet.
- det er blevet konstateret arkæologiske indikationer på at kirkegårdsdiget blev omsat, formentlig o.1831, som beskrevet i Henry Petersens notesbog.

Alt i alt er der altså fremkommet ganske mange nye oplysninger om kirkeomtten, hvilket giver et mere samlet billede af dens historie end tidligere kendt. De kan sammenfattes til følgende historie:

Ladby Kirke grundlagdes formentlig omkring midten af 1100-tallet. Arkitektonisk er den påvirket af den første klosterkirke på Herlufsholm, der afsluttedes omkring 1200. Kirken nævnes første gang som sådan i Gyde Skjelmsdatters testamente fra 1292, mens Næstvedkalendariet dog viser at præsten Peder var tilskrevet Ladby i løbet af 1200-årene. Desuden viser et gavebrev, formentlig daterbart til årene omkring 1200, at Roskildebispen gav kirken et kapel til jomfru Maria.

De arkæologiske fund af munkesten, gulvfliser, et muligt fragment af et glaseret murtegl samt en formsten viser, selv om de ikke er fundet in situ, at der blev foretaget en renovering i gotisk stil, formentlig omkring midten af 1300-årene.

Kirken blev nedlagt ved kongeligt brev af 8. juli 1560, men meget tyder på, at kirkebygningen stod, og blev vedligeholdt, i endnu et århundrede, idet 2.500 tagsten fjernedes i 1650.

Kirkegården fortsatte i funktion frem til 1861.

I 1701 var nedbrydningen fremskreden, og der blev bygget et kapel på kirkens mure. Dette kapel var imidlertid allerede 1738 stærkt forfaldent. Det eneste forholdsvis sikre spor efter denne bygning, fundet ved udgravningen, er en enkelt hårdtbrændt tegl fra 16-1700-tallet fundet i CC. I 1738 og 1762 foretoges kendte nedbrydninger af materialet fra Ladby Kirke. Et

misforhold mellem kirkegårdsdigets udseende på udskiftningskortene hhv. matrikelkortene fra 1831, samt en oplysning hos Henry Petersen om en udvidelse af kirkegården i 1831, viser at der er sket en omsætning på dette tidspunkt, hvor der også har været ganske mange sten at tage af fra kirketomten, da en del af disse findes i kirkegårdsdiget.

Nedbrydningslagene i koret samt rester af den oprindelige murkerne viser, at i hvert fald triumfvæggene i nyere tid er blevet forsøgt rekonstrueret/genopbygget uden belæg i grundplanen, formentlig efter fredlysningen i 1921. Muligvis er det i denne forbindelse, der er blevet plantet en del syrener i kirkeruinens murværk.

2. december 2003

Søren Skriver Tillisch

Fotoliste

Digitalfotos.

Billede 1 - Arbejdsbillede.

Billede 2 - Arbejdsbillede.

Billede 3 - Arbejdsbillede.

Billede 4 - Arbejdsbillede.

Billede 5 - Skibets sydvesthjørne.

Billede 6 - Korets sydlige del set fra skibet.

Billede 7 - Den sammenskredne vestmurs sydhjørne.

Billede 8 - Koret fra skibet.

Billede 9 - Korets sydvesthjørne.

Billede 10 - Korets sydvæg.

Billede 11 - Korets nordvesthjørne.

Billede 12 - Bevaret stykke af nordmur, set fra nord.

Billede 13 - Bevaret stykke af nordmur, set fra nordøst.

Billede 14 - originalt fundament. Felt A.

Billede 15 - originalt fundament. Felt A.

Lagliste

Felt A (Kor)

- AA overjord, over AB.
- AB brunlig sandet med små mørtel- og teglstumper. En smule trækul. Under AA., over AC/AD/AE.
- AC brunlig sandet med en del mørtelstumper. Trækul. Under AB, over AD/AE.
- AD gullig, sandet lig BB, over AG. ligger AE.
- AE kompakt mørk med mørtel- og teglstumper. Over AD/AH/AI, under AC.
- AG gullig sandet. Undergrund. Under AD/AE.
- AH fin sandet. Nedgravning. Grav? Mindst 70 cm dyb. Under AD/AE.
- AI fin sandet. Nedgravning. Grav? Under AD/AE.

Felt B (Kirkegården)

- BA overjord/vækstlag, over BB.
- BB omrodet kirkegårdsjord. Sandet ler. Mange rødder. Under BA, over BC/BD/BE/BF/BG/BH/BI.
- BC fyldskifte (grav). Under BB. Ikke udgravet.
- BD fyldskifte (grav). Under BB. Ikke udgravet.
- BE fyldskifte (grav). Under BB. Ikke udgravet.
- BF fyldskifte (grav). Under BB. Ikke udgravet.
- BG fyldskifte (grav). Under BB. Ikke udgravet.
- BH fyldskifte (grav). Under BB. Ikke udgravet.
- BI gulligt, sandet lag. Visse områder mere gruset (markeret med prikket signatur på sydprofilen). Undergrund. Under BA/BB.

Felt C (Kirkegårdsdiget)

- CA overjord/vækstlag, over CB.
- CB nedskridningslag. Sandet ler. lig BB. Under CA, over CC.
- CC sandet, tætpakket lag med teglstumper og stenbrokker isprængt mørtel.
- CD løst sandet lag. Under CC, over CE og CF.
- CE gullig, sandet lerjord. Undergrund. Under CD og CF.
- CF stenspækning. Nedrevet kirkegårdsdige? Under CD, over CF.
- CG nuværende kirkegårdsdige.

Fundliste

Y1 - løsfund ved oprensning af murforløb.

1 munkesten, 13x9 cm. 1 munkesten, ?x10 cm. 6 større tagsten. 3 brokker af munkesten. 1 moderne potteskår. 1 moderne aluminiumsdåse. Ammunition.

Y2 - fund fra BA.

Knogler og få tegl- og mørtelstumper. Overvejende smidt ud.

Y3 - fund fra BB

3 større munkestensbrokker, heraf to med målbar ende, 14x9 cm. 6 større tagsten. 1 større fragment af kridtsten. Søm, knogler og fragmenter af vinduesglas.

Y4 - fund fra BA/BB omkring træstub i syd.

Knogler- og teglstumper. Overvejende udsmidt.

Y5 - fund fra BB.

Kranie, koordinater: 106,75/209,4.

Y6 - fund fra AA.

Tegl- og mørtelstumper. Enkelte prøver bevaret.

Y7 - fund fra AB.

Mørtel- og teglstumper samt lidt trækul.

Y8 - fund fra AC.

En kobbermønt (stærkt korroderet)

Mørtel- og teglstumper samt lidt trækul og knoglestumper

Y9 – fund fra BB

Knogler fra forstyrret grav.

Y10 - fund fra AE.

Tegl-, knogle- og mørtelstumper.

Y11 - fund fra AC/AD

Gulvflise. 12 x 13 x 3 cm. Grønlig glasur. Rød, forholdsvis fintmagret gods. Svage spor af (kantet?) ornamentik.

Y12 - fund fra CA.

Tegl- og knoglestumper. Fire større stykker tagsten.

Y13 - fund fra CB.

Søm, knogle- og mørtelfragmenter. Fragmenter af glaseret mur-/eller gulvtegl. Fragment af gulvflise.

Y14 - fund fra AD

Gulvflise. 12,6 x 12,8 x 3,6 cm. Rød, forholdsvis fintmagret gods med gullighvid glasur. Dekoreret med palmetter i lavt, næsten bortslidt relief. Næsten lige afskåret. Midten af 1300-tallet. Parallel i Næstved Gråbrødrekloster.

Flisen venligst bestemt og dateret af museumsinspektør Birgit Als Hansen, Nationalmuseet.

Y15 - fund fra AD

Gulvflise. 12,? x 13,2 x 3,7-4,0 cm. Rød, forholdsvis fintmagret gods med gullighvid glasur. Dekoreret med kantet planteornamentik i en bort. Meget slidt. Formentlig midten af 1300-tallet. Typen er ukendt. Rester af fugemørtel.

Flisen venligst bestemt og dateret af museumsinspektør Birgit Als Hansen, Nationalmuseet.

Y16 - fund fra AD

Gulvflise. 14,0 x 8+ x 4,0 cm. Rød, forholdsvis fintmagret gods.

Y17 – fund fra AD

Gulvflise. Trekantet, lige afskåret gulvflise. Sider: 12,5 cm. Bund: 17 cm. Højde: 3,5 cm. Rød, forholdsvis fintmagret gods. Grønlig glasur.

Y18 - fund fra AD.

Gulvflisefragmenter, søm, mørtelstumper. Gulvflisefragmenter har endnu rester af grønlig glasur og mørtelfragmenter. Skråt afskåret. 3 cm høj.

Y19 – fund fra AI.

Gulvflisefragment, skråt afskåret fragment. 8+ x 3 cm. Rød, forholdsvis fintmagret gods.

Y20 - fund fra CB.

Knogler, teglstumper, mørtelfragmenter. 1 murtegl eller gulvflisefragment. Kraftig grønligv glasur. Gråt gods. Mørtelspor. 3,5 cm høj. 1 gulvflisefragment (trekantet) med forholdsvis velbevaret grønlig overflade glasur. Rød, fintmagret gods.

1 brok munkesten.

1 brok hårdtbrændt tegl. Hårdbrændt. Terminus post quem: ca. 1550.

1 større stykke fugemørtel.

1 formsten (ribbe).

Y21 - fund fra AB.

Mørtel- og teglstumper.

Y22 - fund fra CC.

Knogler, tegl- og mørtelstumper.

Y23 - fund fra AC.

Tegl- og mørtelstumper fra AC.

Mønt. Stærkt korroderet.

Y24 – fund fra BB.

Dele af skelet

Y25 - fra oprensning af mur.

Lerskål (?)

Y26 - fund fra AH.

Tegl- og mørtelstumper.

Stærkt korroderet jern.

Tegningsliste

- Plan 1. Nordlige triumfvæg. 1:20.
- Plan 2. Nordlige korvæg. 1:20.
- Plan 3. Opstalt af nordlige korvægs inderside. 1:20.
- Plan 4. Opstalt af nordlige korvægs yderside. 1:20.
- Plan 5. Kirkens grundplan. 1:50.
- Plan 6. Felt A. AD, AE, AF (senere udgået). 1:20.
- Plan 7. Felt B. Sydprofil. 1:20.
- Plan 8. Felt B. Plan. 1:50.
- Plan 9. Felt B. Østprofil. 1:50.
- Plan 10. Felt A. AG, AI, AH. 1:20.
- Plan 11. Felt A. Vestprofil. 1:20.
- Plan 12. Felt C. Plan. 1:20.
- Plan 13. Felt C. Vestprofil. 1:20.

Fotoliste

[Dias optaget af TR forud for restaureringen; listen ikke med i oprindelige beretning]

- 0-1 Skib (interieur), S-mur, fra NV
- 2-3 - , SV-hjørne, fra N
- 4-5 - , triumfvæg, fra V
- 6-7 - , - , fra SV
- 8-9 - , S-væg (bemærk murkerne), fra V
- 10-12 - , oversigt, fra V
- 13-14 Kor (interieur), S-mur (V-del), fra N
- 15-16 - , N-mur (V-del), fra S
- 17-18 - , oversigt, fra SV (over triumfvæg)
- 19-21 Kirketomt, oversigt, fra S
- 22-23 Skib (exterieur), S-mur, fra S
- 24-25 - , S-mur (V-hjørne), fra S
- 26-27 - , N-mur, fra NV
- 28-29 Kor (exterieur), N-mur (bemærk søkkel in situ), fra N
- 30-36 - , NØ-hjørne, fra NØ